

אליעזר ברקוביץ

עמו אנוכי בצרה

יהדות בגטאות ובמחנות ההשמדה

הקדמה שלום רוזנברג

תרגום אביב מלצר

הוצאת שלם יד ושם

ירושלים התשס"ו

With God in Hell

Eliezer Berkovits

עורכת סדרה: יעל חזוני
הפקה: מרינה פיליפודי ורחל קביץ

© 2006

כל הזכויות של המהדורה העברית
שמורות למרכז שלם, רחוב הצפירה 22א, ירושלים
First published in the USA by Sanhedrin Press, 1979

עיצוב עטיפה: אריקה הלבני
Cover Picture: "La tuerie" by Preault Auguste
and Antoine Auguste. Copyright: ASAP Images

הפצה:
מרכז שלם, רחוב הצפירה 22א, ירושלים
טל' 560-5500 (02), פקס 560-5511 (02)
דואר אלקטרוני: shalemorder@shalem.org.il

מסת"ב 965-7052-17-3
דאנאקוד 496-1015
Printed in Israel

הנאציזם אלא היפוכן" (עמ' 123-124). דברים אלו, שנכתבו בשנות השישים של המאה העשרים, מתייחסים לחלוקתה של גרמניה הגדולה לשתי מדינות. טיעונים מסוג זה יכולים לעורר ספקנות בעת הנוכחית, כשגרמניה מאוחדת שוב, אך כוחם אינו בטל. גרמניה המאוחדת שונה לחלוטין מחלום "הרייך בן אלף השנים". זוהי מדינה דמוקרטית רב־גזעית שחלק עצום מהכנסותיה מוקדש לקיומו של האיחוד האירופי, המתנהל בדרכים הפוכות לאלה שניסה השלטון הנאצי להנהיג באירופה.

אמונה דומה מנחה את השקפתו של ברקוביץ לגבי ההיסטוריה של עם ישראל. הקמת המדינה היהודית לאחר השואה היא מבחינתו יד ההשגחה העליונה; אי־אפשר להסביר אחרת את תקומתו של עם ישראל מתוך גיא ההריגה, תוך זמן כה קצר ובעוז רוח שאין לו אח ורע. כינונה של מדינת ישראל בשנים שבהן היה עם ישראל שרוי באפס תקווה לאחר ההשמדה הנוראה היא שהצילה את העם כולו והעניקה לו פתח תקווה לעתיד. יש לעמוד על כך שתפיסתו הלאומית של ברקוביץ קשורה קשר בל יינתק בתפיסתו האוניברסלית. למין האנושי כולו יש כיום ייעוד משותף "לעשות את הרוח לכוח־הפועל המעצב את ההיסטוריה" (עמ' 132). שליחותם של העם היהודי ושל מדינת ישראל היא לסייע לתרבות האנושית, הסובלת מהידלדלות הרוח שלאחר השואה, לחולל את תחייתו הרוחנית של האדם. את פרקו החמישי של ספרו זה חותם ברקוביץ במילים הבאות, שמן הראוי כי תעוררנה בנו מחשבות נוקבות: "דיבונות מדינית היא רק המסגרת המאפשרת לעם הזה, בעל המעמד ההיסטורי היוצא דופן, לנהל את חייו לאור חזונו שלו וליצור תרבות שמשאביה העיקריים יכולים להיות משאבים רוחניים בלבד" (עמ' 134).

תל אביב

כסלו התשס"ו / דצמבר 2005

פרק ד

מרכז הכובד הפנימי

עד עתה לא נתנו העוסקים בנושא השואה את דעתם על היקפם הרחב של חיי התורה של היהודים בגטאות ובמחנות כפי שמתואר כאן. יוג'ין קוגון, בספרו הגיהינום – הרעיון והביצוע מבכה את אייקיומן של מצוות הדת במחנות, ומציין כי היכולת לשמור על רוחניות כלשהי הייתה נחלתם של מתי מעט שהיו אמיצי לב ואיתני רוח עד מאוד. הוא מצא תודעה דתית כזאת רק בין ההולנדים והצרפתים בבוכנוואלד, ורק בשלב האחרון של המלחמה, כאשר התאפשר קיומה של "כמורה מחתרית". הוא אף יודע על כמה כמרים קתולים ופרוטסטנטים שניהלו בדכאו טקסי פולחן. על יהודים ועל התנהגות יהודית אותנטית אין הוא יודע מאומה. הוא מעולם לא שמע, למשל, על ה"קרשים של טהרה" בקומה הרביעית של דרגשי השינה בבוכנוואלד. הוא גם לא שמע את קולם של היהודים שלמדו שם את מסכת מגילה בשעה שהתכוננו לחג הפורים, שחגגוהו בקריאת מגילת אסתר שנכתבה על פיסות נייר. קוגון מגיע אפוא למסקנה, כי "בסיכומו של דבר, לא הייתה לפעילות הדתית במחנות חשיבות מעשית"¹.

ברור כי יהודים לא ניהלו במחנות שום "טקסי פולחן" ולא עסקו ב"פעילות דתית". הם לא השתדלו אלא לחיות כיהודים. גוי עלול להתקשות להבין זאת, שכן אין היהדות דת כפי שמבינים את המונח הזה בדרך כלל, אלא היא דרך חיים של ציבור החי לנוכח אלוהים. ואולם קוגון היה צריך להיוזר יותר בדבריו. על כל פנים, במקום אחד בספרו הוא מגלה הבנה ל"אמונה דתית נישאה" שהתפתחה בתנאי המחנה. הוא כותב:

אם היה לאדם קורטוב של חוש מוסרי ושל דבקות דתית אמיתית, התחזקו התכונות הללו באישיותו הודות לכוח המושך האדיר שנבע מן האנושיות ומחוסר האנושיות ששרדו במחנות הריכוז. בתנאי המחנה יכלו התכונות האלה להיחשף ולהתגלות לעתים נדירות בלבד, בייחוד משום שהקבוצות החזקות במחנות פעלו במקרה הטוב ביותר פעולה פוליטית ולא דתית, והשתמשו בקני המידה הגבוהים ביותר של מוסר ומצפון רק במקרים יוצאים מן הכלל. הדעת נתנת אפוא שהרבה אסירי מחנות לשעבר יכחישו כי דת ומוסריות הייתה להם שם חשיבות של ממש.²

אם הדברים הללו היו נכונים לגבי נוצרים, קל וחומר שהיו נכונים לגבי יהודים! התנאים במחנה לא אפשרו לקיים את מצוות הדת ברבים. מדבריו של קוגון עולה, כי נוצרים שדבקו בדתם היו צריכים להישמר בייחוד מפני לחצן של הקבוצות הפוליטיות החילוניות החזקות. אין להניח שאותם יהודים שסיפוריהם סופרו כאן נתנו את דעתם על לחץ כזה. הם היו צריכים לקיים את מצוות הדת היהודית בסתרי סתרים, שכן דבר לא חרה לגרמנים ולעושי דברם האוקראינים יותר ממראה יהודי המקיים מצווה ומתעלם בבוז מן החוקים שעל פיהם כל המקיים מצוות ייענש בעונש אכזרי. קוגון מסכם את דבריו ואומר:

ואולם כפי שהאסיר הרגיל במחנה לא ידע מהו המצב לאשורו, כך ידעו רק בעלי תפקידים מעטים מאוד במחנה מעט מזעיר על חיי הנפש של אלפי האנשים שהיו בשליטתם.³

דומה שלא רק בעלי התפקידים במחנה לא ידעו דבר על "חיי הנפש" של אלפי היהודים במחנות, גם קוגון עצמו אינו יודע על כך דבר. עד כמה הייתה נפוצה ההתנהגות שכינית אותה "התנהגות יהודית אותנטית"? הדברים שאביא כאן הם חלק קטן בלבד מן התעודות והעדויות המצויות בידינו, אבל עולה מהם קולם של אלפי יהודים שקיימו מצוות במחתרת. אלה שסיפוריהם ידועים לנו מייצגים בלא ספק עוד אלפים רבים. רוב גיבוריהם של הסיפורים הללו לא היו אנשים יוצאים מן הכלל. בעיירות פולין, הונגריה וליטא היו רבבות פינצ'ה שטיירים. אפילו שלמה ז'ליכובסקי לא היה יהודי יוצא מן הכלל. וכמותם "הילדה מהונגריה"; היא לא הייתה שונה שוני מהותי מרבבות אחרות כמותה. ידוע לנו על קהילות שלמות, על רבבות יהודים, שהיישירו את מבטם לנוכח המוות ושרו את "אני מאמין". לצד הסיפורים על סבל והשפלה לאין שיעור קיימת הגדרה של עוז רוח מאין כמוהו. במקום שבו היה האדם נענה ומושפל עד דכא, שם אף הגיע לשיא התעלותו וגדולתו. פסח שינדלר מביא את דבריו של אחד משלושים האנשים שהוזמנו להשתתף בכתיבת ספר לבוב – ספר זיכרון לקהילת לבוב. האישי, שומר מצוות, הבין, בשעת הדיון על אופיו ותוכנו של הספר, שהספר יעוות לחלוטין את אופייה של אחת מן הגדולות שבקהילות ישראל ויציג אותה "כעיר חילונית-לאומית, פרולטרית וסוציאליסטית, שנעדר ממנה המקור החשוב ביותר – היהדות המסורתית האותנטית". שינדלר מוסיף לעדותו הערת סיכום ואומר: "שוב ושוב אני מוצא במאות ספרי הזיכרון... [שהם] מתכחשים לאמת, והיא – שהרוב המכריע של היהודים שחיו בקהילות שנחרבו היו יהודים מאמינים".⁴

שמץ מרוחם של יהודים מאמינים מצוי בדין וחשבון של 'הוועדה היהודית ההיסטורית בפולין' מ-1947, שפורסם לרגל יום השנה הרביעי לחיסול גטו קרקוב. וכך כתוב בו:

בלהט דתי מיוחד הצטיין בגטו הנוער החרדי, שהתרכז בקבוצות "חסידי גור". במרתפים, על פני עליות, גג, במחבואי הבתים הצפופים

פרנקל, ויקטור י, יג, 26, 30, 55-	ניטשה, פרידריך 95
155-153, 150, 67-66, 64	ניסנבוים, הרב יצחק יז, 94-93
פרנקל, יעקב 26	הניצול: אנטומיה של חיים במחנות
פרעה 10, 46-45, 107, 111, 132-	המוות (דהיפה) 56, 94, 153-
	161, 156, 154
קאלדיץ (מחנה) 34	
קאמי, אלבר יד, 78, 128-125,	סארטר, ז'אן פול יב-יג, 60-59,
159, 155	112
קאפו 11, 22, 26, 40, 44, 53, 56,	סדן, דב יג, 73, 155
104, 86	סוקרטס 95
קובנה יז, 42, 45	סלונים, חסידות 72
קוגון, יוג'ין יא, 51-49, 54-53,	סרגיי, הדוכס הגדול 127
153-152	
קולומיה 102	על הנשגב (לונגינוס) 140
קורצ'אק, יאנוש 91-90	רבי עקיבא 70-72, 101
קירקגור, סרן 114-113	עשו 132, 141
קלווין גליצאיי-הונגרי 17	
קליינמן, זלמן 21	פאפרוואלנה (מחנה) 18
קלמנוביץ, ז' 117	פביאניץ 24, 86, 94
קצנלסון, יצחק יג, 10, 28-29, 58,	פודמביצר, משה 68
159, 154, 150, 124	פוזן 13
קרושינסקי, ד"ר נחמיה 72	פולין 51, 81-83, 88, 103
קרקוב 12, 17, 52, 81, 83	פטרסבורג 127
	פיוטרקוב 32
ראדום 81	פיק, יענקל 13
ראקובר, יוסל 120, 159	פיק, נתן 13
רבא 42-43	פלאשוב (מחנה) 12, 82, 104
רובין, חיים יחיאל 72	פרידמן, רבי משה 103
רוזנבלאט, לייבל 68	פריז 146

